

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๔

อุบายพ้นทุกข์

หลักธรรมของพระพุทธเจ้ามีหลายชั้นหลายตอน นับแต่ชั้นพื้น ๆ จนถึงชั้นสูงสุดแห่งธรรม ถ้าเป็นร้านค้าก็เป็นร้านสรรพสินค้า ไม่มีอึดมีอื่นในการจำหน่ายต่อลูกค้า หากเลือกได้ตามความชอบใจ ผู้มีทุนทรัพย์มากน้อยเลือกซื้อได้ในห้างสรรพสินค้านั้น เพราะมีพร้อมสมบูรณ์ทุกสิ่งทุกอย่าง ตั้งแต่เครื่องเล่นของเด็กจนกระทั่งสินค้าที่มีค่าอันสูงส่ง ศาสนธรรมก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็เด็กเป็นผู้ใหญ่ ขรราวาส นักบวชที่จะนำธรรมะประเภทต่าง ๆ มาประพฤติปฏิบัติต่อตัวเอง มีอย่างพร้อมมูลอยู่แล้วในศาสนาธรรมของพระพุทธเจ้า

ธรรมะพร้อมจะเป็นสิริมงคล และเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจใคร่ธรรมนำไปปฏิบัติอยู่ตลอดเวลา ธรรมะมีหลากหลายเกี่ยวกับคนหลายเพศหลายวัยไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้นธรรมจึงเป็นหลักปกครองโลกได้เป็นอย่างดีไม่มีที่ต้อติ นับแต่เด็กขึ้นไปถึงผู้ใหญ่ นับแต่รายบุคคลไปถึงส่วนรวมและทั่วโลกดินแดน ถ้าต่างคนต่างมีความสนใจตั้งที่ต่างคนต่างมีความมุ่งหวังความสุขความเจริญอยู่แล้วนั้น ธรรมะจะเป็นเครื่องสนองความสมหวังของคนให้สมความมุ่งหมายโดยไม่มีทางสงสัย เพราะธรรมะเคยเป็นที่ฝากจิตฝากใจ ฟังเป็นฟังตายของโลกมานานแสนนานแล้ว จึงไม่สงสัยว่าผู้นับถือธรรมปฏิบัติธรรมจะเป็นผู้หงอยเหงาเศร้าใจและฉิบหายล่มจม จนกระทั่งไม่มีใครนับหน้าถือตาและสมาคมด้วย แต่ธรรมะเป็นจุดรวมแห่งความดีและคนดีทั้งหลาย ให้สนิทติดใจกันอย่างจีรังถาวร

โลกที่หาความสงบร่มเย็นไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งฝ่ายต่ำซึ่งเป็นข้าศึกกับธรรม เข้าย่ำยีตีแหลกภายในจิตใจ โลกจึงมีความโลภมากเป็นภัยมาก มีความโกรธมากเป็นภัยมาก มีความหลงมากเป็นภัยมากต่อตนและผู้เกี่ยวข้องไม่มีประมาณ ยิ่งเป็นผู้มีอำนาจราชศักดิ์มากและนำข้าศึกทั้งสามอย่างนี้ออกใช้ด้วยแล้ว ก็ยิ่งจะเพิ่มความเป็นพิษเป็นไฟให้แก่ส่วนรวมได้มาก อันสมบัติต่าง ๆ ในแผ่นดินนั้น ยังมีอยู่มากพอกับความจำเป็นของมนุษย์ เช่นเมืองไทยเรานับว่ายังอุดมสมบูรณ์ ที่คนไทยเราเดือดร้อนนั้นเพราะความโลภมาก ความเห็นแก่ตัวมาก ความเอารอดเอาเปรียบมากเพราะความกอบโกยมากของคนส่วนย่อยเป็นผู้ทำลาย ความจำเป็นจึงหายหน้าไปเพราะความโลภมากเป็นต้น เข้าทำลาย เนื่องจากความโลภมากไม่มีคำว่าอะไรจำเป็นอะไรไม่จำเป็น แต่จะถือว่าจำเป็น

ทั้งสิ้นถ้าความโลภจะมีส่วนด้วย ดังนั้นความโลภมากจึงพาไปในทางทุจริต เอาไรต์เอาเปรียบผู้อื่นไม่มีประมาณ

เวลานี้มีแต่สิ่งที่เป็นข้าศึกต่อความสงบสุขของบ้านเมืองออกเฟ้นฟ่าน และแผ่อำนาจทำหน้าที่ทุกแห่งทุกหน ไม่หยุดหย่อนผ่อนคลายลงบ้างเลย คุนั้บวันจะห่างเหินจากศีลธรรมอันเป็นความร่มเย็นออกไปทุกวัน ถ้าขึ้นเป็นอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ ตัวบุคคลและส่วนรวมก็นับวันจะเดือดร้อนจนไม่อาจคำนวณได้ ไม่ว่าสถานที่ใดดูรุ่มร้อนกันไปหมดทั่วโลกดินแดน นับแต่คนมั่งมี คนฉลาด ลงมาถึงคนจน คนโง่ ตาสีตาสา ความรุ่มร้อนภายในนั้นรู้สึกจะพอ ๆ กัน ดีไม่ดีคนที่สังคมยกย่องว่ามั่งมีว่าฉลาด ว่ามีอำนาจราชศักดิ์ ยังอาจจะมีทุกข์ทางใจมากกว่านายसानายมาอยู่ตามกระท่อมนา ใครก็ไม่อาจทราบได้ ถ้าคนนั้นไม่สนใจทราบตัวเอง ทั้งนี้เพราะความหลงตัวเองตื่นตัวเองและความโลภเป็นต้นไม่เคยทำผู้ใดให้ร่มเย็นเป็นสุข จะสามารถทำโลกให้เป็นสุขร่มเย็นได้อย่างไร โลกจำต้องยอมรับกันในเรื่องความทุกข์ความลำบาก ทั้ง ๆ ที่มีความรู้และสมบัติบริวารมาก แต่ก็หาความสุขไม่ได้ เพราะความรู้ความฉลาดนั้น ได้กลายเป็นเครื่องมือของสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อความสงบสุขของโลกไปเสีย

นี่แลการส่งเสริมสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ตัวและสังคมทั่ว ๆ ไป จึงเป็นเหมือนกับการส่งเสริมไฟให้ลุกลามใหญ่โตมากขึ้นโดยลำดับ จนหาขอบเขตหาประมาณไม่ได้ ถ้ายังฝืนให้เป็นอย่างนั้นโดยไม่เห็นโทษของมัน ว่าเป็นข้าศึกต่อความสงบสุขของโลกอยู่แล้ว โลกย่อมจะบรลัยเพราะสิ่งเหล่านี้โดยไม่ต้องสงสัย

นี่เราพูดถึงภาคทั่วไปแห่งธรรมที่เป็นเครื่องปกครองโลกได้เป็นอย่างดี ถ้านำไปปฏิบัติ แต่ถ้าไม่สนใจในธรรมเครื่องปกครองให้เกิดความสงบร่มเย็นนี้แล้ว ก็ไม่พ้นที่จะเจอไฟเจอไฟ เจอความเดือดร้อนอยู่รำไป ทุกชาติชั้นวรรณะแห่งมนุษย์เราฐานะใดไม่สำคัญ อันนี้สำคัญกว่า มีอำนาจกว่าทุกอย่าง เมื่อสิ่งนี้บงการลงไปแล้วย่อมเป็นไปตามความบงการของสิ่งนี้ โดยหาทางคัดค้านต้านทานไม่ได้ เพราะความรู้ความฉลาด สิ่งนี้เหนือกว่าอยู่แล้ว

ที่นี่ย่นเข้ามาจากส่วนใหญ่คือโลก เข้ามาสู่สังคม เข้ามาสู่ครอบครัว เข้ามาสู่ตัวของเรา เมื่อโลกเป็นเรื่องใหญ่โต ธรรมไม่สามารถจะเข้าถึง และไม่มีผู้สามารถแนะนำสั่งสอนโลกให้เห็นคุณค่าแห่งธรรม ยิ่งกว่าคุณค่าแห่งไฟไฟที่เป็นอยู่ภายในจิตใจแล้ว ก็ต้องย้อนเข้ามาสู่วงแคบโดยลำดับจนกระทั่งถึงตัวเรา โลกไม่สามารถที่จะปกครองตนปกครองกันได้ด้วยความเป็นธรรม แต่เราต้องพยายามให้ผิดแปลกจากโลกที่เขาไม่สามารถ

กลายเป็นผู้สามารถขึ้นมาปกครองตนด้วยธรรม เพื่อความหลบซ่อนผ่อนคลายความ
ทุกข์ร้อนได้พอประมาณ ไม่รุ่มร้อนไปทั้งเขาทั้งเราโดยถ่ายเดียว

เฉพาะอย่างยิ่งคือนักบวช เป็นผู้พร้อมแล้วในการปฏิบัติธรรม ทุกอาการที่
เคลื่อนไหวไปมาและทุกอิริยาบถ ทุกสถานที่ เป็นสถานที่อิริยาบถที่เหมาะสมตลอดเวลา
อยู่แล้ว วันหนึ่งคืนหนึ่ง เจตนาของเราเองก็ทราบชัดภายในตัวว่าเรามีความมุ่งหวังต่อสิ่ง
ใด เราจึงได้ยอมตนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา คือเรามุ่งต่อธรรมแดนแห่งความสงบ
สุขภายในจิตใจด้วยการปฏิบัติธรรม จึงได้สละตนออกมาบวช ไม่ใช่สักแต่ว่าบวชโดยไม่
คิดสารคุณใดๆ ในการบวช

การบวชเป็นการประกาศเพศของตนให้โลกทราบทั่วๆ ไป ว่าเป็นผู้พร้อมแล้วที่
จะเป็นคนดี ที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมอันเป็นของดีให้ดียิ่งขึ้นโดยลำดับ จนถึงขั้นดีเลิศ
เป็นบุคคลดีเลิศ เป็นพระดีเลิศ โดยไม่ต้องอาศัยผู้หนึ่งผู้ใดมาเสกสรรปั้นยอว่าดี แต่
เป็นความดีและเป็นความดีเลิศอยู่ด้วยการกระทำของตน นี้เราทราบอยู่แล้ว เพราะ
ฉะนั้น จึงนำความที่ตนทราบนี้ออกทำหน้าที่ให้เต็มเม็ดเต็มหน่วย อย่าได้ลดละท้อถอย
คุณงามความดีอันจะพึงได้จากศาสนธรรมของพระพุทธเจ้า ขอให้เป็นสมบัติหรือมหา
สมบัติของเรา ไม่ให้หลุดมือของพระปฏิบัติคือเราไปได้ จะเป็นทีภาคภูมิใจตัวเองตลอด
กาลสถานที่ไม่เคลือบแคลงสงสัย

ธรรมทุกชั้นทุกภูมิไม่มีข้อสงสัยแล้ว ว่าจะนำผู้ปฏิบัติตามให้ตกทุกข์ได้ยาก
ลำบากเข็ญใจ หรือตกนรกหมกไหม้ได้รับความทุกข์ทรมานลุ่มจม เพราะการประพฤติ
ปฏิบัติธรรม ไม่มีข้อสงสัยแม้ชนิดหนึ่งเพราะเป็น สวากขาตธรรม ตรัสไว้ชอบทุกแง่ทุกมุม
แล้ว ในบรรดาธรรมทั้งหลายที่พระองค์นำมาสั่งสอนโลก ทรงค้นอยู่ถึงหกพระพรษาจึง
ได้ตรัสรู้ เมื่อได้ผลเป็นที่แน่พระทัยสุดส่วนแล้ว จึงนำธรรมนั้นออกมาสั่งสอนโลก ธรรม
นั้นจึงเรียกว่า สวากขาตธรรม ตรัสไว้ชอบแล้วไม่มีข้อบกพร่อง และเป็น นิยยานิกธรรม
นำผู้ประพฤติปฏิบัติให้หลุดพ้นจากสิ่งที่กีดขวางปิดบัง สิ่งที่เป็นพิษเป็นภัยออกได้โดย
ลำดับ ตามกำลังความสามารถของตน นี้ธรรมเป็นอย่างนี้ไม่เป็นอย่างอื่น พระองค์ทรง
รับรองยืนยันเต็มพระทัยแล้ว โดยถือพระองค์เป็นองค์ประกันในคุณภาพแห่งธรรมทั้ง
หลาย ที่นำมาประกาศสอนโลกนี้ว่าไม่เป็นอื่น นอกเหนือจากเป็นธรรมล้วนๆ และเป็น
ของประเสริฐเลิศยิ่งกว่าโลกใดๆ สิ่งใด ๆ

เราจึงไม่ต้องกลัวว่าจะเกิดความลุ่มจม เพราะการทุ่มเทกำลังความสามารถลงใน
การประพฤติปฏิบัติธรรม เพื่อการต่อสู้กิเลสอันเป็นตัวพิษตัวภัยหรือเป็นข้าศึกอยู่ภายใน

ในจิตใจมานาน ด้วยอรรถธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องกำราบปราบปราม เพราะธรรมเป็นที่รับรองผลมาแล้วจากพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย ถ้าเป็นยากี่เรียกว่าได้ทำการทดลองมาแล้ว เห็นผลเป็นที่พอใจแล้ว จึงนำมารักษาโรคแต่ละประเภทๆ โรคเมื่อต้านทานยาชนิดนี้ หมอต้องได้พลิกแพลงเปลี่ยนแปลงหายาขนานใหม่มาแก้ จนกระทั่งโรคไม่สามารถต้านทานยาได้แล้วคนไข้ก็หายจากโรค โรคภายในจิตย่อมมีการต้านทานยาคือธรรมเหมือนกัน ถ้าเราทำด้วยอุบายนี้เป็นความชินชา ก็แสดงว่ากิเลสนั้นมีความต้านทานธรรม ต้องพลิกแพลงเปลี่ยนแปลงอุบายวิธีต่างๆ จนสามารถระงับดับกิเลสประเภทนั้นๆ ลงได้ด้วยวิธีการนั้นๆ เช่นเดียวกับหมอพลิกแพลงเปลี่ยนแปลงหายาขนานใหม่ มาแก้โรคที่ต้านทานยาจนหายไปได้ฉะนั้น

อุบายวิธีประพฤตินี้ปฏิบัติตน จึงขึ้นอยู่กับความฉลาดแหลมคมของผู้จะปราบกิเลสตัวฉลาดจอมไตรภพเช่นเดียวกัน ไม่เช่นนั้นแก้กันไม่ลง แก้กันไม่ตก ต้องได้ใช้อุบายพลิกแพลงอยู่เสมอ อย่าติดความสุขความสบายอันเป็นนิสสัยอนเนื่องของกิเลสฝังอยู่อย่างลึกลับ เราไม่อาจทราบได้ว่าความนอนใจหรือความสบายอันนี้เป็นภัยต่อตัวเราเอง เราเห็นว่าความทุกข์เพราะการประกอบความพากเพียรเพื่อจะแก้กิเลสเหล่านี้ว่าเป็นภัยเสียอีก จึงไม่อยากทำด้วยความสนิทจิตใจในความเพียร ถ้าอย่างนั้นก็หาทางรอดไม่ได้ เพราะขัดจากความมุ่งหมายของธรรมว่า วิริเยน ทุกขมจเจติ คนจะหลุดพ้นจากทุกข์ไปได้เพราะอำนาจแห่งความเพียร ธรรมท่านว่าอย่างนี้ แต่กิเลสว้าขี้เกียจนั้นแลดี มันไม่ว่าคนจะจมอยู่ในกองทุกข์เพราะความขี้เกียจนี้

ในระหว่างการประกอบความเพียรอยู่นั้น ความทุกข์ก็ต้องเป็นไปตามๆ กัน เป็นเกลียวเดียวกันเหมือนเชือกนั้นเอง จะไม่ได้รับทุกข์ได้อย่างไร ผู้มุ่งต่ออรรถต่อธรรมย่อมไม่คำนึงถึงความทุกข์ที่เป็นไปด้วยการประกอบความพากเพียร ยิ่งกว่าการเห็นภัยของกิเลสซึ่งเป็นข้าศึกอันใหญ่หลวงภายในจิตใจ นี่เป็นสิ่งสำคัญมากที่จะควรคำนึงสำหรับผู้ปฏิบัติเรา ผลอดตัวเมื่อไรเป็นถูกความขี้เกียจอ่อนแอลากลงให้กิเลสสับยาไม่สงสัย

เขาเข้าโรงเรียนในมหาวิทยาลัยหรือโรงเรียนต่างๆ ได้ความรู้วิชาออกมา แจก แบ่งกระจัดกระจายไปทุกแห่งทุกหน จนกลายเป็นผู้มีความรู้ทั่วๆ ไป เพราะความรู้ที่เขาเรียนมาจากโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยนั้นๆ เราเป็นผู้มาศึกษาหาอรรถธรรมจากครูจากอาจารย์ในสำนักต่างๆ ก็เช่นเดียวกับเข้าศึกษาเล่าเรียนหาความรู้วิชาจากโรงเรียนต่างๆ ของเด็กและของคนทั้งหลายนั้นแล เขาได้ประพฤตินี้ปฏิบัติ เขาได้ความรู้วิชาไป

แจกจ่ายตลอดทั่วถึง เราทำไมแม้จะแจกเรายังไม่ได้ มันไม่เลวไปมากแล้วหรือ ถ้ามัวตัวเองซี้อายากทราบ

วิชานี้เป็นวิชาที่สำคัญ ซึ่งเรามุ่งสละมรณาสเหย์าเรือนชีวิตจิตใจสมบัติเงินทอง ทุกสิ่งทุกอย่าง บรรดาที่โลกเห็นว่าเป็นของมีคุณค่าน่าชอบใจ ออกมาสู่ความเป็นพระเพื่ออรรถเพื่อธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามากกว่านั้นเป็นไหนๆ ทำไมจะไม่มีกำลังใจที่จะประพฤติปฏิบัติ ทำไมจะฝ่าฝืนความทุกข์ความยากความลำบากด้วยความพากเพียรนี้ไปไม่ได้ พระพุทธเจ้าเป็นคนเช่นไร ก็เป็นคนเหมือนกันกับเรา สาวกเป็นคนเช่นเดียวกับเรา ท่านผู้ผ่านไปแล้วไม่มีภัยมีเวรไม่มีทุกข์ทั้งหลายติดตัวติดองค์ท่านไปเลย ท่านก็เคยผ่านทุกข์มาแล้วด้วยความพากเพียรเช่นเดียวกัน เหตุใดเราจะผ่านความทุกข์เหล่านี้ไปกับความเพียรไม่ได้ ทำไมเราจะสนิทสนมกับความทุกข์ที่เคยทุกข์เพื่อความเพียรไม่ได้ ทำไมเราจะเห็นว่าความทุกข์เหล่านี้เป็นพิษภัยต่อเรายิ่งกว่ากิเลสเป็นภัยต่อเรา เราต้องย้อนหน้าย้อนหลังพิจารณาและถามตัวเองเสมอ อันเป็นการฝึกซ้อมปัญญาให้ก้าวเดินไปในตัว

ผู้ปฏิบัติเพื่อแก้กิเลส ต้องแทรกต้องซ้อนอุบายวิธีการต่างๆ อยู่เสมอ เพื่อจะปลดเปลื้องตนให้หลุดพ้นจากกิเลสไปโดยลำดับ จึงจัดว่าเป็นผู้หาความรู้ความฉลาดจากครูจากอาจารย์จากอรรถจากธรรม ไม่เช่นนั้นจะไม่วันฉลาดผัดกับที่เป็นอยู่นี้เลย การคิดให้เป็นอรรถเป็นธรรมเพื่อเปลื้องตน คนเราย่อมมีทางคิดได้ถ้าสนใจคิด ท่านว่าธรรมมีอยู่ทั่วไปตลอดกาลสถานที่ อะไรเล่าจะสัมผัสธรรมเหล่านั้นถ้าไม่ใช่จิตไม่ใช่สติปัญญา กิเลสมันยังคิดให้เป็นกิเลสขึ้นมาจากใจของเราได้ เราคิดธรรมขึ้นมาในใจทำไมจะไม่ได้เล่า อุบายวิธีต่างๆ ต้องผลิตขึ้นมาเรื่อยๆ อย่ารอให้เสียเวลาลำเวลา

ในขณะที่จะทำความสงบแก่จิตใจด้วยสมถธรรม ก็ให้เป็นความจริงความจังต่องานนั้นจริงๆ อย่าทำเหลาะแหละ ถือเป็นกิจเป็นการเป็นงานอันเดียวเท่านั้นในโลกนี้ ไม่มีงานใดเข้ามาเจือปน ไม่มีความคิดไม่มีอารมณ์ใดเข้ามาเจือปน มีแต่อารมณ์ที่เกี่ยวกับธรรมซึ่งทำอยู่โดยเฉพาะในวงปัจจุบันนี้เท่านั้นเป็นอารมณ์ของจิต โลกเป็นเหมือนไม่มีนั่นแหละชื่อว่าเป็นผู้ตั้งหน้าตั้งตาเพื่อความสงบใจด้วยสมถธรรมนั้นจริงๆ ผลจะเป็นขึ้นมาได้โดยไม่ต้องสงสัย เพราะท่านที่เป็นสรณะของพวกเรานั้น ท่านได้ผ่านไปแล้วด้วยอุบายวิธีนี้ จึงได้สอนพวกเราไว้โดยถูกต้อง

ในขณะที่จะพิจารณาแยกแยะดูสภาวะธรรมทั้งหลาย นับแต่ขั้นนี้ทั้งทำคือกองรูปได้แก่ร่างกายของเรา เวทนา สุข ทุกข์ เฉยๆ ซึ่งมีอยู่ทั้งทางร่างกายและจิตใจ สัตถุญา

สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่างๆ ก็แยกแยะพินิจพิจารณาประสับประสานกันด้วยปัญญา เพื่อความแจ่มแจ้งชัดเจนภายในใจ ความจริงซึ่งเป็นของมีอยู่แล้วในขั้นตอนนี้จะไม่ประกาศ จะไม่เปิดเผยขึ้นมาให้สติปัญญาของเราจับทราบกันอย่างถึงใจได้อย่างไร เพราะเป็นสิ่งที่ รอรับกันอยู่แล้ว สิ่งเหล่านี้เป็นของจริงเปิดเผยอยู่ด้วยความจริงของตนไม่ได้มีอะไรลึกลับ นอกจากกิเลสเป็นผู้ปิดบังจึงกลายเป็นของลึกลับไปเท่านั้น

ที่เราไม่เห็นว่สิ่งเหล่านี้เป็นภย ว่สิ่งเหล่านี้เป็นอนิจจ เป็นทุกข เป็นอนตตา เป็นอสุกะอสุกั เป็นของปฏิกุลโสโครก ก็เพราะกิเลสตัวเดียวเท่านั้นเป็นผู้ปิดบังความจริงนี้ไว้ เอาความจอมปลอมเข้ามาฉาบทา และเสกสรรปั้นยอหลอกลวงใจให้หลงตาม เท่านั้น เราจึงได้หลงงุ่มง่ามตัวมเตี้ยมไปกับมัน และเคยหลงกลหลอกลวงของมันมานาน น้อยเพียงไรแล้ว

อุบายวิธีที่กล่าวมาเหล่านี้ ก็เพื่อจะให้เห็นเรื่องความจอมปลอมของกิเลสที่ปิดหู ปิดตาปิดจมูกปิดลิ้นปิดกายของเราอยู่ทุกเวล่ำเวลา มีแต่มันเป็นผู้เดินหน้าอย่างกล้าหาญชาญชัย ไม่สะทกสะท้านใครโดยถ่ายเดียว ตาสัมผัสรูป จะเป็นรูปชนิดใดก็ตาม มี แต่กิเลสเป็นผู้ทำการงานเสียเอง เสียงกระทบหูจะเป็นเสียงประเภทใดก็ตาม มีแต่กิเลส ออกทำงานเสียเอง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสเข้ามาสัมผัสสัมพันธ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มีแต่เรื่องของกิเลสเป็นผู้ทำงานก่อนหน้าเราทั้งสิ้น ธรรมออกหน้าออกตาไม่ได้ แสดงตัวไม่ได้ ถูกกิเลสเหยียบย่ำทำลายหรือปิดบังหุ้มห่อไว้หมด เมื่อเป็นเช่นนั้น ความจริงจะเห็นได้ที่ไหน มันก็มีแต่ของปลอมทั้งนั้นรุ่มล่อมจิตใจเรา เพราะกิเลสตัว จอมปลอมเป็นผู้ทำหน้าที่ของตนโดยตลอด ผลร้ายได้ก็ต้องเป็นเรื่องของกิเลส คือให้ ความรุ่มร้อนแก่จิตใจอยู่โดยดี

เพื่อเปิดของจอมปลอมนี้ออกด้วยสติปัญญา จึงต้องพินิจพิจารณาให้เห็นตาม ความจริงด้วยธรรม โดยความตั้งสติให้ดีในจุดที่ตนพิจารณา เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ปิดบัง ตัวเอง เป็นของเปิดเผยความมีอยู่ด้วยความจริงของตน สติปัญญาก็เป็นความจริง ประเภทหนึ่ง ที่มีอยู่แล้วภายในใจของผู้ชอบการค้นคว้าการพินิจพิจารณา สติปัญญาจะ เกิดเฉพาะบุคคลที่ชอบใคร่ครวญพินิจพิจารณา แต่ไม่เกิดสำหรับคนขี้เกียจไม่ชอบคิด อ่านไตร่ตรองอะไร

เวลาจะพิจารณาทางด้านปัญญาก็ให้พิจารณาอย่างทีกล่าวนี้ ร่างกายไม่ว่าข้างนอก ข้างใน พิจารณาให้เป็นมรรค เพื่อความราบรื่นเพื่อความปลดเปลื้องได้เหมือนกันหมด เพราะจิตติดได้ทั้งข้างนอกข้างใน รักได้ ชังได้ เกลียดได้ โกรธได้ทั้งภายนอกภายใน

เป็นกิเลสได้ทั้งข้างนอกข้างใน จึงพิจารณาได้ทั้งภายนอกภายใน ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงสอนสาวกให้ไปเยี่ยมป่าช้า เพราะยังไม่สามารถมองเห็นป่าช้าซึ่งมีอยู่กับตัวทุกคนได้ ชั้นเริ่มแรกการประพฤติปฏิบัติ จึงทรงสอนให้ไปเยี่ยมป่าช้า ไปดูศพหญิงชายทั้งตายเก่าตายใหม่ในป่าช้าผิติดิบ เพราะสมัยก่อนไม่มีการเผาศพฝังกัน ใครตายก็นำไปทิ้งเกลื่อนอยู่ตามป่าช้าที่เป็นแดนป่า ให้พระท่านไปพิจารณากรรมฐานให้เห็นเป็นเรื่องสลดสังเวช เพื่อลบล้างคำว่าสวยว่างาม เพราะคนตายแล้วส่วนมากไม่น่าจะมีความกำหนัดยินดี ไม่น่าเพลิดเพลินรื่นเริงพอจะให้เกิดความรักชอบกำหนัดยินดี ท่านจึงสอนให้ไปเยี่ยมป่าช้า

ท่านสอนกำชับในการปฏิบัติต่อซากศพประเภทนั้น เช่นศพหญิงที่ตายใหม่อย่าด่วนเข้าไปเกี่ยวข้อง ให้ไปพิจารณาดูผู้ตายเก่าไปโดยลำดับที่เป็นอสุภะอสุภัง ซึ่งเวลาพบแล้วเห็นแล้วให้เกิดความสลดสังเวชเกิดความเบื่อหน่าย อันเป็นการปลดเปลื้องความผูกพันในรูปและหายความรักใคร่กังวล การพิจารณาซากศพก็เพื่อน้อมเข้ามาเทียบเคียงกับตัวและโลกทั่วไป ว่ามีสภาพเป็นเช่นนี้ด้วยกัน ไม่มีอะไรวิเศษวิโสในแดนป่าช้า นอกจากเป็นสถานที่ที่เต็มไปด้วยความสลดสังเวชหาคคุณค่ามิได้ และปลงอนิจจัง ทุกข์ อนตตา โดยถ่ายเดียว แม้ตัวเองที่กำลังพิจารณาซากศพอยู่ในขณะนี้ ก็จะมีสภาพเป็นอย่างเดียวกันตลอดโลกสงสาร ไม่มีใครจะล่วงพ้นไปได้ มัวเพลินอะไรอยู่กับกองหนังห่อกระดูกเพียงเท่านั้น ถ้าไม่โง่งจนเกินไป

เมื่อสติปัญญาที่กำลังพอที่จะก้าวเข้าพิจารณาอสุภะอสุภังในซากศพที่ตายใหม่ ก็ให้พิจารณาคลีคลายเช่นเดียวกับศพที่ตายเก่า เพราะเป็นสภาพเหมือนกัน เป็นแต่เพียงยังไม่แตกไม่สลายยังไม่เน่าไม่พองขึ้นเต็มตัวของมันในขณะนั้นเท่านั้น แต่มันก็ทำงานของมันไปด้วยความเน่าพองหนองไหลและเปื่อยแตกกระจัดกระจายไป เช่นเดียวกับซากศพทั้งหลายที่แตกเรี่ยราดกระจัดกระจายตามบริเวณป่าช้านั้นอยู่แล้ว ท่านสอนให้พิจารณาเพื่อให้เห็นสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นของไม่จีรังยั่งยืน แล้วน้อมเข้ามาสู่ตัวของเราเองซึ่งจะต้องเป็นเช่นนั้น แม้ปกติภายในตัวก็เป็นอยู่แล้ว คือเป็นของปฏิกูลโสโครกอยู่แล้ว จิตย่อมได้คิดเครื่องเตือนใจจากการเยี่ยมป่าช้านั้น

ท่านจึงสอนให้ไปเยี่ยมป่าช้า ในชั้นเริ่มแรกที่ยังไม่ได้หลักเกณฑ์ในการพิจารณา กายตัวเอง เมื่อได้หลักเกณฑ์แล้ว การไปเยี่ยมป่าช้าก็ค่อยหมดปัญหาไป เพราะฉะนั้นจึงมีในธุดงค์ข้อหนึ่งว่าด้วยธุดงค์ข้อเยี่ยมป่าช้า ป่าช้านอกแล้วก็เทียบเข้ามาสู่ป่าช้าในคือตัวเราเอง พอได้หลักได้เกณฑ์จากป่าช้านอกแล้วก็ย้อนเข้ามาสู่ภายใน พิจารณาป่าช้าภายในนี้ได้หลักได้เกณฑ์แล้ว เป็นอันว่าหายสงสัยทั้งป่าช้านอกทั้งป่าช้าใน วิธีที่กล่าวมา

นี่เป็นวิธีสอน เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อเปิดของจริงขึ้นมาให้เห็นความจริงตามสภาพของสิ่งนั้นๆ ที่เป็นอยู่ จนลงถึงธาตุ ธาตุกลายเป็นธาตุสี่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ไป คำว่า อสุภะอสุภังก็หมดไป อนิจจัง ทุกขัง อนตตา ก็ค่อยๆ หมดไปตามขั้นของจิตของธรรมที่รับรู้ได้เห็น คำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนตตา ก็ละเอียดไปตามปัญญาตามขั้นภูมิของสติปัญญาที่พิจารณาได้ และกลายเป็นขั้นธรรมละเอียดเข้าไปโดยลำดับ จนถึงวิมุตติหลุดพ้นแล้ว คำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนตตา ก็หมดปัญหาไปเช่นเดียวกับทางเดินของเราที่ไปสู่จุดต่างๆ เมื่อไปถึงที่แล้ว ทางก็หมดปัญหาไปในขณะที่ก้าวเข้าถึงสถานที่ที่ตนต้องการ

จิตใจเมื่อก้าวเข้าสู่แดนแห่งความหลุดพ้นโดยประการทั้งปวงแล้ว คำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนตตา ซึ่งเป็นทางเดินเพื่อความหลุดพ้น ก็หมดปัญหากันไปเองโดยไม่ต้องสลัดต้องปัดต้องทิ้ง หากเป็นไปด้วยความเหมาะสมของจิตดวงนั่นเอง เช่นเดียวกับเราเดินทางเข้ามาสู่จุดที่ต้องการแล้ว ทางกับเราก็ไม่ต้องไปปลดไปเปลื้องซึ่งกันและกัน หากหมดปัญหากันไปในตัวนั้นแล

การพิจารณาไม่เพียงครั้งหนึ่งครั้งเดียว อย่าเอาเวลาเอาการกำหนดนับเท่านั้นเท่านั้นไปเป็นกฎเป็นเกณฑ์ ยิ่งกว่าการพิจารณาเห็นแจ้งเห็นจริงในสิ่งนั้นๆ พิจารณาหลายครั้งหลายหนหากค่อยเข้าใจไปเองและชัดขึ้นโดยลำดับจนพอตัว เมื่อพอแล้วการปล่อยวางก็ไม่ต้องบอก อุปาทานความยึดมั่นนั้นเป็นผลของความลุ่มหลงของจิต เมื่อพิจารณารู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริงแล้ว ความยึดมั่นถือมั่นก็ถอนตัวเข้ามาเอง ไม่ต้องไปแยกไปถอนมันแหละ มันถอนของมันเอง การถอดถอนความยึดมั่นถือมั่นอันเป็นเรื่องของกิเลสปักปิ่นเขตแดน หรือตีหัวตะปู้เอาไว้นั้น ย่อมถอนตัวเป็นอิสระขึ้นมาโดยลำดับ พ้นจากความกดขี่บังคับของกิเลสมาเป็นขั้นเป็นตอน จนกระทั่งพ้นไปโดยสิ้นเชิง

ความอยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชากดขี่ข่มเหงของใครก็ตามมันดีเมื่อไร จะเป็นผู้ใดก็ตามถูกกดขี่บังคับทรมาน ทั้งการอยู่การกินการไปการมา การหลับการนอน การใช้การสอย ตลอดจนอิริยาบถต่างๆ อยู่ใต้อำนาจแห่งความบังคับบัญชา ความทรมานทั้งนั้น จะหาอิสระหาความสุขได้ที่ไหน เช่น เขาติดคุกติดตะราง เป็นคนที่เสียอิสระ หมดสง่าราศี และถูกกดขี่บังคับตลอดกาลสถานที่ หาความสุขสบายได้ที่ไหน คนธรรมดาทั่วๆ ไปจึงไม่มีใครต้องการอยากเป็นคนคุกคนตะราง เพราะไม่ยากอยู่ในความกดขี่บังคับทรมานจากผู้หนึ่งผู้ใดนั่นเอง เพียงเท่านั้นก็พอทราบโทษแห่งการอยู่ใต้อำนาจของใครหรืออะไรก็ตาม ว่าเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนา

จิตใจที่ถูกกิเลสอาสวะประเภทต่างๆ กดขี่บังคับอยู่ตลอดเวลาทำไมเรากลับยินดี
ทั้งๆ ที่เรายึดธรรม ประพฤติปฏิบัติธรรม ว่าเป็นของเลิศของประเสริฐกว่าการกดขี่
บังคับของนายคุมนักโทษ คือกิเลสเป็นไหนๆ อยู่แล้ว แต่เหตุใดเราจึงกลับยินดีใน
นโยบายของกิเลสมากยิ่งขึ้นกว่าเรื่องของธรรม ถ้าไม่ใช่ถูกกล่อมจากกิเลสอย่างแนบเนียน
ละเอียดลอออย่างยิ่งแล้วจะเป็นอะไรไป ต้องเป็นเพราะเพลงของกิเลสมันหอมหวานชวน
ให้ชม ชวนให้ดูให้ดื่ม ชวนให้คิดชวนให้สัมผัสสัมพันธ์ไม่มีวันอึดพอนั้นแล สัตว์โลกทั้ง
หลายจึงติดกัน เมื่อไม่มีวันอึดพอกับกิเลส ก็เท่ากับไม่อยากจากกิเลสไป เพราะความ
อาลัยเสียตายกิเลสประเภทอ้อยอิงเคลิบเคลิ้มหลับทั้งที่ลืมตานั่นแล

เรามีเครื่องพิสูจน์ที่ยอดเยี่ยมได้แก่บรรดธรรมแล้ว ควรจะนำมาพิสูจน์ให้เห็น
จริงเห็นจังกันด้วยการประพฤติปฏิบัติของเรา การปฏิบัติจิตตภาวนาคือวิธีการจะพิสูจน์
ให้เห็นดำเห็นแดง ให้เห็นเป็นความสัตย์ความจริง ระหว่างธรรมกับกิเลสว่าต่างกันอย่างไร
ถ้าพูดถึงโทษกับคุณทั้งสองอย่างนี้ต่างกันอย่างไร พูดถึงเรื่องความวิเศษกับความเลว
ร้ายระหว่างธรรมกับกิเลสต่างกันอย่างไร จะทราบในวงปฏิบัติจิตตภาวนา และจะทราบ
ภายในจิตภายในชั้นของเราผู้ปฏิบัตินี้แล ผู้ไม่ปฏิบัติจะไม่ทราบได้ สนฺทสิญฺญโก มอบให้
เป็นสิทธิ์ของผู้ปฏิบัติจะพึงรู้เองเห็นเอง ระหว่างกิเลสกับธรรมที่กำลังต่อสู้กันเวลานี้เป็น
อย่างไร เรามีชัยชนะตรงไหนบ้าง หรือมีแต่ความแพ้อย่างราบตลอดเวลา หากเป็นเช่น
นั้นก็ไม่น่าพ้นถูกกดขี่บังคับจากกิเลสตลอดไป ความแพเป็นของดีแล้วหรือ ต้องคิดเพื่อแก้
จุดบกพร่องให้สมบูรณ์ ไม่คิดไม่ได้นักปฏิบัตินะ

อุบายวิธีสั่งสอนตนต้องพลิกแพลงเปลี่ยนแปลงหลายตลบทบทวน ร้อยสั้นพัน
คม จึงจะทันกับกลมายาของกิเลสซึ่งแหลมคมและรวดเร็วมาก ผู้ไม่เคยต่อสู้กับมันไม่มี
ทางทราบได้ตลอดไป ขณะพิจารณาทางด้านปัญญาเอาให้จริงให้จังอย่างนี้ ปัญญานั้นแล
ที่จะพาให้จิตสงบเข้ามาอย่างไม่มีเชื้อโยกกับสิ่งใดและตัดขาดไปด้วย เมื่อพิจารณาเห็นชัด
เจนแล้วก็ตัดขาดจากสิ่งนั้นเป็นลำดับ แม้จะยังไม่ขาดสะบั้นลงโดยสิ้นเชิงในขณะเดียวก็
ตาม แต่ก็ไม่น่าพ้นความเพียร พันสติปัญญาที่พยายามพิจารณาแยกแยะให้เห็นเป็นวรรค
เป็นตอน ขาดเป็นวรรคเป็นตอนไปได้

ธรรมที่ท่านกล่าวไว้ไม่ใช่กล่าวแบบโมฆะ มีแต่ชื่อแต่เสียงมีแต่ตัวหนังสือ แต่มี
ความจริงเต็มเม็ดเต็มหน่วย เต็มอรรถเต็มธรรมตามที่สอนไว้ไม่มีบกพร่องเลย ความบก
พร่องจึงอยู่ที่เราผู้นับถือศาสนา แต่ไม่ได้ปฏิบัติตามหลักศาสนาอย่างแท้จริงเท่านั้น จะ
พูดว่าเราชาวพุทธเรานักปฏิบัติธรรม คือตัวการบกพร่องก็ไม่ผิด

ถ้าหากปฏิบัติตามหลักศาสนธรรมอย่างแท้จริงเต็มเม็ดเต็มหน่วยแล้ว ผลที่ท่านเคยได้เคยเห็นและประกาศสอนพวกเราไว้แล้วนั้น จะมารวมอยู่ที่ใจของเราผู้ปฏิบัตินี้ไม่สงสัย เพราะไม่มีภษณะใดสิ่งใดที่จะเหมาะสมยิ่งกว่าจิตใจ ดวงที่คอยรับทราบรับรู้เห็นธรรมทั้งหลายอยู่แล้ว และเป็นภษณะอันเหมาะสมอย่างยิ่งกับธรรมทุกชั้นทุกภูมิอยู่แล้ว ดังธรรมท่านกล่าวไว้ว่า มโนปุพฺพํคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อน รู้ก่อน สำเร็จแล้วด้วยใจ อยู่ที่ใจ ดีชั่วเกิดขึ้นที่ใจ อยู่ที่ใจ ใจเป็นผู้รับทราบ ใจเป็นผู้สัมผัสสัมพันธ์ ใจเป็นผู้รับเสวยทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่ว อยู่ที่ใจนี้ ท่านไม่ได้บอกว่าธรรมทั้งหลายอยู่ที่อื่นใด นอกจากจิตดวงเหมาะสมกับธรรมทั้งหลายนี้เท่านั้น

เมื่อปฏิบัติเห็นตามความจริงไปโดยลำดับ เราจะปฏิเสธได้อย่างไรว่าใจไม่เป็นผู้รับอรรถรับธรรมทั้งหลาย แต่กลายเป็นสิ่งอื่นไปรับอรรถรับธรรมแทนอย่างนี้ ต้องเป็นใจเท่านั้นเป็นผู้รับธรรมทั้งหลาย ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นทางเดินเป็นเครื่องมือสำหรับประพฤติปฏิบัติธรรม และยังผลแห่งธรรมที่เกิดขึ้นจากเครื่องมือเหล่านี้เข้ามาสู่ใจดวงเดียว

สติเป็นสำคัญ อย่าท้อถอยอย่าอ่อนแอ อย่าอิดหนาระอาใจต่อการตั้งสติ ถ้าไม่อิดหนาระอาใจต่อมรรคผลนิพพาน ต่อความสุขอันประเสริฐเลิศกว่าโลกทั้งหลายแล้ว อย่าอิดหนาระอาใจต่อการตั้งสติ การพิจารณาด้วยปัญญาและต่อความเพียรทุกด้านทุกแง่ทุกมุม ให้สติปัญญาตั้งตัวอยู่เสมอ เพราะเราเป็นนักต่อสู้ เราเข้าสู่แนวรบกับกิเลสแล้วเวลานี้ ความท้อแท้อ่อนแอเป็นเรื่องของกิเลสทั้งมวลทำงานอยู่บนหัวใจเรา จึงไม่ควรให้มันมาแย่งชิงเอาจิตดวงเลิศดวงประเสริฐนี้ไปขยี้ขยำให้แหลกเหลว ดังที่เคยเป็นมาแต่สมัยที่เรายังไม่เคยรู้เรื่องราวอะไรกับศาสนธรรม และไม่เคยปฏิบัติธรรม เวลานี้เราได้ออกปฏิบัติธรรมแล้ว และเข้าสู่แนวรบต่อกรบนเวทีคือความเพียรกับกิเลสแล้ว จงเอาให้จริงให้จังต่อการปฏิบัติของตน เพื่อชัยชนะอันเลิศที่โลกไม่เคยมีในหัวใจ ชัยชนะนี้ขอให้ได้ให้มีในหัวใจเรา อย่าให้พลาดไปได้จากเทศน์ จากความเพียรนี้

ทุกข์ก็ยอมรับ พระพุทธเจ้าก็พาทุกข์มาแล้ว สาวกก็พาทุกข์มาแล้ว ประกาศทั้งทุกข์ทั้งสุขให้พวกเราได้รับรู้ได้เห็นประจักษ์ในตำรับตำรา ครูอาจารย์องค์ไหนที่ว่าเป็นที่นับถือเคารพเลื่อมใสของประชาชนทั้งหลาย องค์ไหนก็องค์นั้น อยากรู้อะไรทั้งร้อยไม่มีองค์ที่ล้างมือคอยเปิบเลย นอกจากเป็นผู้เดินตายมาแล้วจากความทุกข์เพราะความเพียรกล้า จึงได้เห็นธรรมอันเลิศอันประเสริฐมาสอนพวกเรา แล้วจะให้ท่านสอนเราแบบอื่น

ท่านจะสอนได้ยังไง ท่านเคยดำเนินมาอย่างไรได้เห็นผลมาเพราะวิธีการใด ต้องนำวิธีการนั้นมาสั่งสอน

ตั้งศาสนธรรมที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้แล้ว ล้วนแล้วแต่ทรงประกาศจากการที่เคยทรงดำเนินมาแล้ว ทั้งเหตุทั้งผลนั้นแลให้เราทั้งหลายทราบ ใครจะไปฉลาดแหลมคมยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าในโลกธาตุนี้ หากควรจะเป็นไปได้ด้วยวิธีการใดแล้ว พระพุทธเจ้าไม่มีใครยิ่งกว่าในเรื่องพระเมตตาสงสารสัตว์โลก จะต้องหาวิธีการที่สะดวกสบายที่สุด ให้สัตว์โลกได้ประพฤติปฏิบัติแล้วหลุดพ้นไปจากทุกข์อย่างรวดเร็ว ไม่ให้สัตว์โลกได้รับทุกข์ยากเหมือนพระองค์ในคราวบำเพ็ญ แต่นี่มันเป็นไปได้ไม่ได้ จึงเห็นว่าเหมาะสมเฉพาะมัชฌิมาปฏิปทานี้เท่านั้น ที่เป็นทางดำเนินราบรื่นปลอดภัยของพุทธบริษัท ยากลำบากก็อยู่ในความเหมาะสมกับธรรมนี้ ธรรมนี้เป็นธรรมที่ออกหน้าออกตาในการปราบปรามกิเลสทั้งหลายให้สิ้นซากไปมากต่อมากแล้ว ไม่มีธรรมใดนอกเหนือไปจากมัชฌิมาปฏิปทานี้เลย ท่านจึงได้ประกาศธรรมนี้ไว้ให้พวกเราทั้งหลาย ปฏิบัติกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

มัชฌิมาคือความเหมาะสมกับการปราบกิเลส สรุปลงแล้วคือ ศิล สมาธิ ปัญญา ศิลเราก็ได้รักษาอยู่แล้วโดยปกติ ไม่มีความระแคะระคายในศีลว่าต่างพร้อยได้ทะลุขาดไปที่ไหน สมาธิที่ยังไม่มีเพราะอะไร เพราะกิเลสมันขี้ข้ายำจิตใจให้ขุ่นมัวมัวสุมกับมันอยู่ตลอดเวลา จึงหาความสว่างกระจ่างแจ้ง หรือหาความสงบร่มเย็นไม่ได้ เราก็รู้อยู่แล้ว จะทำวิธีใดจึงจะทำให้จิตใจมีความสงบผ่องใสได้ เราก็ต้องพยายามเอาวิธีนั้นมาใช้ ซึ่งเคยอธิบายไว้มากแล้ว ยากลำบากก็ต้องสู้ต้องทนต้องทำ ปัญญายังไม่เฉลียวฉลาดก็พยายามทำ พยายามคิดพิจารณา

สังขารหรือรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์เหล่านี้แลเป็นหินลับของปัญญาให้คมกล้าขึ้น ถ้าพิจารณาสิ่งเหล่านี้ต้องเป็นหินลับปัญญาได้เป็นอย่างดี ทุกข์ก็เป็นหินลับปัญญา สมุทัยมันสอดแทรกขึ้นมาตรงไหน ปัญญาที่สอดแทรกเข้าไปทำลายลงไป ได้อุบายไปเรื่อยๆ มีความฉลาดแหลมคมไปเรื่อยๆ เรียกว่า สมุทัยเป็นหินลับปัญญาก็ได้ เพราะกลมายาของสมุทัยที่แสดงออกมาแต่ละอย่างๆ นั้น เป็นเรื่องที่จะให้ปัญญาได้พลิกตัวเองให้ฉลาดแหลมคมยิ่งกว่ามันเข้าไปโดยลำดับๆ มันมาไม้นี้ก็สู้ไม้นี้ มาไม้นั้นสู้ไม้นั้น สู้เรื่อย มันมาหลายเหลี่ยมหลายสันหลายคมก็สู้กันแบบนั้นก็ทันกันและทำลายมันได้

ปัญญาไม่ได้คมกล้าเพราะการอยู่เฉย ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะการอยู่เฉย ๆ แต่เกิดขึ้นเพราะการพิจารณา และคมกล้าด้วยการพิจารณาย้อนหน้าย้อนหลัง หลายตลบทบทวน เกิดขึ้นเพราะผู้ชอบคิดและบำรุงสติปัญญา ด้วยการพิจารณาอยู่โดยสม่ำเสมอ ย่อมมีสติปัญญาแก่กล้าขึ้นโดยลำดับ สุดท้ายกิเลสก็อ่อนลงไป ๆ จนกระทั่งสิ้นไปโดยสิ้นเชิงไม่มีสิ่งใดเหลือ นั่นแหละที่นี้เรียกว่า อิศรเสรีเต็มที่แล้ว จิตที่ไม่มีอะไรก่อกว้างเลย อยู่ตามหลักธรรมชาติของตน ไม่มีสมมุติแม้คิดเข้าไปขัดไปแย้งไปกัดไปขวาง จะไม่เป็นจิตที่มีความสุขเกษมเต็มที่ยังไง

จิตที่อยู่ใต้ความกดขี่บังคับอยู่ตลอดเวลา ก็เช่นเดียวกับนักโทษที่ถูกกดขี่บังคับอยู่ในที่คุมขังตลอดเวลา นั่นแหละ แม้แต่นอนก็ยังต้องถูกบังคับ จะหาความสุขที่ไหนจากความ เป็นนักโทษนั้น จิตที่กำลังเป็นนักโทษเพราะอำนาจแห่งกิเลสบังคับบัญชาอยู่ตลอดเวลา จะหาความสุขความสบายที่ไหน ความสงบร่มเย็นบ้างก็ไม่มี เพราะกิเลสไม่ให้สงบ มันกวนตลอดเวลา ความเฉื่อยฉลาดพอมิที่จะปลดเปลื้องกิเลส กิเลสก็ไม่ให้มีเสีย มันปิดกั้นไว้หมด ไม่ให้คิดให้อ่านไตร่ตรองอะไรได้ พอเป็นเหตุเป็นผลที่จะแก้หรือปราบปรามกิเลสได้ แล้วจะหาความสุขความสบายความหลุดพ้นความเป็นอิสระได้ยังไง

เพราะฉะนั้น นักปฏิบัติจึงต้องค้นคว้าจึงต้องพิจารณาจึงต้องฝึก การต่อสู้กันต้องฝึก ไม่ฝึกไม่เรียกว่าการต่อสู้ อยู่เฉย ๆ จะเรียกว่าต่อสู้ได้ยังไง การทำหน้าที่ต่อสู้กันนั้นต้องฝึกทั้งนั้นแหละ ลำบากก็ฝึก ทุกข์ก็ฝึก ขัดข้องขนาดไหนก็ฝึก โง่ก็ฝึกความโง่ให้เป็นความฉลาด แก่ความโง่ด้วยความฝึก เมื่อคิดค้นหาความฉลาด มันก็ฉลาดได้คนเรา สุดท้ายก็ไม่พ้นความพยายามไปได้

จึงขอให้ทุกๆ ท่านนำไปประพฤติปฏิบัติ ให้เห็นที่ท่านว่าแดนแห่งความเกษมและแดนนั้นอยู่ที่ไหน เราอ่านมาเสียพอตามตำรับตำรา สมาธิก็อ่านเสียจนน้ำลายจะไม่มีในปากแล้ว ว่าปัญญาก็อ่านเสียพอ วิมุตติหลุดพ้นก็อ่านก็เห็นแต่ตัวหนังสือที่เขียนเป็นตัว ๆ ออกชื่อออกเสียงของบาปของบุญ ของนรกของสวรรค์ ของกิเลสตัณหาประเภทต่าง ๆ ของมรรคผลนิพพาน แต่กิเลสจริง ๆ ไม่ว่าประเภทไหนไม่มีตัวมันอยู่ในหนังสือ นั้น มีแต่ชื่อ สมาธิ ปัญญา มรรคผลนิพพานก็ไม่มีตัวจริงในหนังสือ นั้น มีแต่ชื่อ ตัวจริงไม่มี มีอยู่ที่ใจ อยากรู้อยากเห็นธรรมดังกล่าวนี้จึงปฏิบัติเอง จะรู้เองเห็นเอง ที่ใจเราผู้ปฏิบัตินั้นแล ใจดวงอื่น ๆ ถ้าไม่ได้ปฏิบัติก็ไม่อาจรู้เห็น ใครปฏิบัติก็มีทางรู้เห็นได้เพราะธรรมไม่ล้าเอียง

ท่านสอนให้ย้อนเข้ามาดูที่ใจ เขียนไว้ในตำราที่สอนเข้ามาที่นี้ กิเลสอยู่ที่นี้ บาป
ธรรมอยู่ที่นี้ ศีลอยู่ที่นี้ สมาธิอยู่ที่นี้ ปัญญาอยู่ที่นี้ กิเลสทุกประเภทรวมอยู่ที่หัวใจนี้
มรรคผลทุกประเภทรวมอยู่ที่หัวใจ ปราบปรามกิเลสก็ปราบปรามกันที่หัวใจ กิเลส
หมอบราบไปหมดไม่มีอะไรเหลือแล้ว ความหลุดพ้นก็คือใจดวงนี้แล นี่สรุปลงแล้วอยู่ที่
นี้ทั้งหมดไม่อยู่ที่อื่นที่ใด ขอให้พากันลงใจในการประพฤติปฏิบัติ อย่าไปคาดไปหมาย
มรรคผลนิพพานว่าอยู่ที่นั่นที่นี้ นั่นเหลวไหลตะครุบเงา หากความจริงไม่ได้ จะเหลวไหล
ตลอดไป

การแสดงธรรมก็เห็นว่าสมควรขอยุติเพียงแค่นี้